

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

КАЙДАНОВИЧ Т. М.,
старший викладач кафедри
правознавства
(Житомирський національний
агроекологічний університет)

УДК 349.6

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячується аналізу поняття «екологічна безпека», і запропоновано його визначення в контексті захисту прав людини. Досліджено підходи до визначення екологічних прав людини. Проведено порівняльний аналіз чинного українського законодавства з міжнародним, яке встановлює екологічні права людини.

Ключові слова: екологічна безпека, навколишнє середовище, екологічні права, основні права, процесуальні права, сталий розвиток.

Статья посвящена анализу понятия «экологическая безопасность», и предложено его определение в контексте защиты прав человека. Исследуются подходы к определению экологических прав человека. Проведен сравнительный анализ действующего украинского законодательства с международным, которое устанавливает экологические права человека.

Ключевые слова: экологическая безопасность, окружающая среда, экологические права, основные права, процессуальные права, устойчивое развитие.

The article is devoted to the analysis of the concept of ecological safety and definitions are proposed in the context of human rights protection. The approaches to the definition of ecological human rights are explored. A comparative analysis of current Ukrainian legislation with international, establishing ecological human rights is conducted.

Key words: ecological safety, environment, environmental ecological rights, substantive rights, procedural rights, sustainable development.

Вступ. Рівень забезпечення прав людини є індикатором розвитку державних інститутів, органів, законодавства і відображає якість життя громадян. Стан екологічної безпеки дає уявлення про ступінь захищеності й користування людьми своїми головними фізіологічними правами, як правом на життя, здоров'я, житло, їжу та воду, а також особистісно-культурними – правом на користування культурною спадщиною, на освіту, інформацію, на всебічний розвиток особистості. Отже, зв'язок екологічної безпеки з правами людини є очевидним і потребує одночасного розвитку та забезпечення у своїй єдності.

Питання екологічної безпеки досліджує ряд вітчизняних учених, зокрема такі, як О.П. Мягченко, С.В. Щербина, А.П. Гетьман і М.В. Шульга, Т.Б. Кузенко, І.В. Розпутенко, Ю.Ю. Туниця, Л.Г. Мельник. Проблематиці екологічних прав людини присвячено праці зарубіжних дослідників і публічних діячів, зокрема Діни Шелтон, Клауса Тепфера, Джона Нокса та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначити поняття терміна «екологічна безпека» в площині концепції прав людини, встановити взаємозв'язок між екологічною безпекою держави та світу з правами людини та класифікувати екологічні права людини.

Результати дослідження. У сучасній юридичній доктрині немає єдиного універсального визначення терміна «екологічна безпека». Ряд учених пропонує свої формулювання цього поняття. Наприклад, О.П. Мягченко під екологічною безпекою розуміє стан, за якого не порушується екологічна комфортність життя, реалізуються здатність протистояти загрозам життю, здоров'ю всіх живих істот, людині, включно з її благополуччям, права на безпечне середовище життя, на джерела життєзабезпечення, природні ресурси. Екологічна безпека окремої людини, нації, цивілізації залежить від дій як окремої людини, так і всього суспільства на природу – біосферу [5, ст. 124].

С.В. Щербина вбачає в екологічній безпеці один із головних елементів економічної безпеки і важливу умову забезпечення збалансованого розвитку України. Під екологічною безпекою розуміється такий стан навколишнього середовища в країні, за якого є мінімальна ймовірність завдання шкоди людським, природним і матеріальним ресурсам [8, ст. 108].

Екологічна безпека відповідно до ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [3].

Визначення екологічної безпеки як правової категорії має різноманітне тлумачення в еколого-правовій науці. А.П. Гетьман та М.В. Шульга розглядають її як захист людини і довкілля від шкідливого впливу; як умову збереження здоров'я людей і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку; як баланс розвитку екосистем; як діяльність із захисту життєво важливих екологічних інтересів; як складову частину міжнародної екологічної безпеки тощо.

А.П. Гетьман і М.В. Шульга екологічну безпеку розглядають у двох аспектах. По-перше, як суб'єктивну категорію, зокрема, у процесі реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів. По-друге, як об'єктивно існуючу систему правового забезпечення екологічної безпеки, за допомогою якої регламентується екологічно небезпечна діяльність, режим використання природних ресурсів, охорона довкілля, запобігання погіршенню екологічного стану та виникнення небезпеки для природних об'єктів і населення [1, ст. 122–123].

З метою найповнішого розкриття теми статті під екологічною безпекою пропонуємо розуміти систему правових норм, що регулюють стан навколишнього середовища в країні (у світі) з максимальним збереженням природного status quo, мінімально-необхідним використанням природних ресурсів, підтриманням балансу екосистем, що, у свою чергу, створить умови для найефективнішого захисту життя і здоров'я людей та інших живих істот від негативного впливу антропогенних і природних факторів за допомогою широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових, громадських та особистих заходів.

Забезпечення екологічної безпеки починається насамперед із самої людини, яка є серцем еколого-захисної діяльності держави. Наприклад, відповідно до ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки» забезпечення екологічно- та техногенно-безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів входять до кола пріоритетів національних інтересів держави. А одним з об'єктів національної безпеки, відповідно до ст. 3, виступають людина і громадянин, їхні конституційні права та свободи [4].

Професор права Нотрдамського університету Діна Шелтон у доповіді для ВОЗ виділяє три підходи до формування розуміння та взаємозв'язку прав людини з екологічною безпекою (а саме environmental protection – захист навколишнього середовища як ключового еле-

мента екологічної безпеки). Згадується принцип 1 декларації конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, що заклав основу для поєднання прав людини, здоров'я і захисту навколишнього середовища, проголошуючи таке: «Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне і процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону і поліпшення навколишнього середовища на благо нинішнього і майбутніх поколінь» [2].

У резолюції 45/94 Генеральна Асамблея ООН про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища в інтересах добробуту людей [6] продовжує ідеї Стокгольма, заявляючи, що всі люди мають право жити в середовищі, достатньому для здоров'я та благополуччя. Резолюція закликала до посилення зусиль у забезпеченні кращого та здоровішого середовища.

За три десятиліття після Стокгольмської конференції зв'язки, які були встановлені цими першими деклараціями, були переформульовані й перетворені в міжнародні правові інструменти та рішення органів із прав людини.

Перший підхід, можливо, найближчий до Стокгольмської декларації, розуміє екологічний захист як передумову до реалізації гарантованих міжнародним рівнем прав людини, особливо права на життя і здоров'я. Охорона навколишнього середовища є, відповідно, важливим інструментом у практичній реалізації цих зусиль із забезпечення ефективного загального користування правами людини. Діна Шелтон цитує Клауса Тепфера, виконавчого директора Програми Організації Об'єднаних Націй із питань навколишнього середовища, відобразивши цей підхід у своїй заяві до 57-ого засідання Комісії з прав людини у 2001 році: «Права людини не можуть бути забезпечені в деградованому або забрудненому середовищі. Фундаментальному праву на життя загрожує деградація ґрунтів і вирубка лісів, вплив токсичних хімічних речовин, небезпечних відходів та забрудненої питної води. Екологічні умови чітко допомагають визначити, якою мірою люди користуються їхніми основними правами на життя, здоров'я, адекватне харчування та житло, а також традиційні засоби існування і культури. Настав час визнати, що ті, хто забруднюють або руйнують природне навколишнє середовище, вчиняють не тільки злочини проти природи, але й порушують права людини» [11].

Другий підхід, заснований на правах людини, розглядає охорону навколишнього середовища як істотний елемент прав людини, ґрунтується на ідеї, що певні права людини є важливими елементами забезпечення охорони навколишнього середовища, що має на меті захист здоров'я людини.

Цей підхід добре ілюструє Ріо-де-Жанейрська декларація про навколишнє середовище та розвиток, прийнята наприкінці 1992 року на конференції в Ріо-де-Жанейро з питань довкілля та розвитку [7]. Це формулює зв'язок між правами людини та захистом навколишнього середовища значною мірою в процедурному плані, декларуючи в принципі 10 те, що доступ до інформації, участь громадськості та доступ до ефективного судового та адміністративного провадження, включно з відшкодуванням і засобами правового захисту, повинні бути гарантовані тому, що екологічні питання найкраще вирішуються за участю всіх зацікавлених громадян на відповідних рівнях.

Третій підхід вважає зв'язки нероздільними і нерозривними і, відповідно, позиціонує право на безпечне і здорове середовище як самостійне матеріальне право. Нині приклади цього можна знайти переважно у національному законодавстві і в регіональних правах людини, а також у договорах про навколишнє середовище [10].

Розглядаючи взаємозв'язок екологічної безпеки із загальними і спеціальними правами людини, варто виокремити окрему групу прав, яку називають «екологічні права людини».

У рамках Програми ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme) [15] на реалізацію Програми 2030 для сталого розвитку (The 2030 Agenda for Sustainable Development [14]) Асамблеї ООН з навколишнього середовища (The United Nations Environment Assembly) Спеціальним доповідачем ООН з прав людини та навколишнього середовища Джоном Ноксом та групою дослідників у 2018 році було представлено

Рамкові принципи прав людини та навколишнього середовища. Проаналізувавши зміст названих джерел, ми можемо виділити дві групи прав людини, що мають безпосереднє значення для підтримання та забезпечення екологічної безпеки держави і світу.

Основні екологічні права людини (Substantive Rights):

- на безпечне, чисте, здорове та стале середовище;
- на захист від дискримінації та рівний захист закону, що стосується користування безпечним, чистим, здоровим і стійким середовищем;
- на звільнення від загроз, переслідування, залякування та насильства під час роботи над правами людини та навколишнього середовища;
- на свободу вираження поглядів і пошуку, отримання та передачі інформації про стан екології через будь-які засоби масової інформації;
- на свободу об'єднань і мирних зібрань стосовно екологічних питань;
- на самовизначення: вільно визначати свій політичний статус і вільно здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток;
- у власних цілях вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають із міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, і міжнародного права. У жодному разі люди не можуть бути позбавлені власних засобів існування.

Процесуальні екологічні права людини (Procedural Rights):

- шукати, отримувати та передавати екологічну інформацію;
  - брати участь у громадському прийнятті рішень з екологічних питань;
  - на ефективні засоби правового захисту за порушення цих прав;
  - бути поінформованим під час арешту про причини арешту і негайно інформуватися про будь-які звинувачення проти одного;
  - бути негайно доставленим перед суддею або іншою посадовою особою, уповноваженою законом здійснювати судову владу, після арешту і мати право на розгляд у розумний час або на звільнення;
  - на компенсацію після незаконного арешту або затримання за екологічні переконання [12].
- Розширення і законодавче закріплення екологічні права отримали в Законі України «Про навколишнє природне середовище». Розд. II присвячений екологічним правам та обов'язкам громадян, а ст. 9 визначає перелік прав громадян на таке:
- безпечне для життя та здоров'я громадян довкілля;
  - участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля;
  - участь у розробленні та здійсненні заходів щодо охорони довкілля, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
  - здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
  - об'єднання в громадські природоохоронні формування;
  - вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації;
  - участь у громадських обговореннях із питань впливу планованої діяльності на довкілля;
  - одержання екологічної освіти;
  - подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на довкілля;
  - оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян;
  - участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки.

Законами України можуть бути визначені також інші екологічні права громадян [3]. Отже, перелік прав досить широкий із зауваженням, що останній не є вичерпним.

Забезпечення ж екологічної безпеки з виробничого та технічного боку реалізується, як вважає О.І. Шкуратов, через урівноваження її складових елементів: 1) раціонального використання ресурсів (впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства; виробництво вітчизняної сировини); 2) екологізацію сільського господарства (фізіологічно повноцінне харчування населення); 3) диверсифікацію виробництва (організацію переробки екобезпечної сировини власного виробництва; розвиток внутрішнього ринку екопродукції); 4) державну політику гарантування екологічної безпеки (правову базу щодо розвитку екологічного господарства; державне регулювання екологічної безпеки) [9, ст. 163] тощо.

Висновки. Порівнюючи національне законодавство, особливо «екологічну конституцію» України – ЗУ «Про навколишнє природне середовище», з міжнародними принципами екологічних прав людини, доктринальними підходами до їх формулювання та класифікаціями, виявлено ряд положень, які національний законодавець може використати для вдосконалення наявної законодавчої бази та, відповідно, практичної реалізації. Зокрема, такі:

- практично-програмна реалізація принципу сталого розвитку (sustainable development) в частині забезпечення права людини на стале середовище відсутня;
- не передбачається захист від дискримінації під час користування безпечним, чистим, здоровим і стійким середовищем;
- відсутні положення про право на звільнення від загроз, переслідування, залякування та насильства під час роботи над правами людини та навколишнього середовища;
- не захищене право у власних цілях вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають із міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, і міжнародного права, та у жодному разі люди не можуть бути позбавлені власних засобів існування;
- на компенсацію після незаконного арешту або затримання за екологічні переконання [12].

Підсумовуючи, погоджуємося з думкою Девіда Зайденберга, що «права самої землі завжди пов'язані з питанням соціальної справедливості. Поважайте права людини, якщо хочете жити на землі. Наше людство корениться в землі, а права людини ґрунтуються на правах землі. Те, як ми ставимося до екосистеми і людей, створює передумови партнерства із землею. Те, як ми будемо реалізовувати це в кожному місці і в суспільстві, відрізнятиметься, але принцип той самий: домагатися справедливості для землі і народу» [13].

Список використаних джерел:

1. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України: підручник. Харків: «Право», 2005. 396 с.
2. Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 рік. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml.
3. ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
4. ЗУ «Про основи національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
5. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 384 с.
6. Резолюція 45/94 Генеральної Асамблеї ООН про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища в інтересах добробуту людей. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/45/94>.
7. Ріо-де-Жанейрська декларація про навколишнє середовище та розвиток, 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
8. Щербина С.В. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки виробництва та реалізації агропродовольчої продукції. Державне управління: теорія та практика. 2013. № 2. С. 108–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_2_15.

9. Шкуратов О.І. Основні елементи гарантування продовольчої та екологічної безпеки України. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2013. С. 160–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epod_2013_2013_28.
10. Shelton D. Professor of Law. Human rights, health and environmental protection: linkages in law and practice: A Background Paper for the WHO1. URL: https://www.who.int/hhr/information/Human_Rights_Health_and_Environmental_Protection.pdf.
11. GA Res. 35/48 of 30 Oct. 1980. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/35/a35r48e.pdf>.
12. John H. Knox UN Special Rapporteur on Human Rights and the Environment. Framework Principles on Human Rights and the Environment, 2018. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/FrameworkPrinciplesUserFriendlyVersion.pdf>.
13. Rabbi David Seidenberg. Human Rights and Ecology. Published in Tikkun (July/August 2008). URL: <http://hazon.org/wp-content/uploads/2012/08/Human-rights-and-ecology2013.pdf>.
14. Resolution 70/1 adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
15. United Nations Environment Programme. Advancing environment rights. URL: <http://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights>.

КУРМАН Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри земельного та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.42

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті здійснено аналіз наукових підходів до визначення теоретико-правових засад економіко-екологічних заходів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, а також розкрито зміст таких із них, як оцінка впливу на довкілля, екологічний менеджмент, екологічний аудит, екологічне підприємництво.

Ключові слова: *сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво, економіко-екологічні заходи, оцінка впливу на довкілля, екологічний менеджмент, екологічне підприємництво.*

В статье осуществлен анализ научных подходов к определению теоретико-правовых основ экономико-экологических мер обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственного производства, а также раскрыто содержание таких из них, как оценка влияния на окружающую природную среду, экологический менеджмент, экологический аудит, экологическое предпринимательство.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, оценка влияния на окружающую природную среду, экологический менеджмент, экологическое предпринимательство.*

